

Tilkovszky Loránt: Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig. Budapest, Ikva Kiadó 1994. 164 p. (Nemzetiségi könyvek)

A szerző jó néhány monografikus feldolgozással a háta mögött egyetemi oktatói tapasztalatait is kamatoztatva hármasszerkezetű rövid összefoglalását kínálja a trianoni Magyarország legfontosabb nemzetiségpolitikai eseményeinek, folyamatainak, illetve azoknak az elképzeléseknek, koncepcióknak, amelyek részben jelentős mértékben befolyásolták a magyarországi nemzeti kisebbségek sorsának alakulását.

A kisebbségek demográfiai fejlődésének rövid, legfőbb adatokra kiterő bemutatása, az enumeráció kellőképpen ráhangolhatja az olvasót a könyv elemző fejezeteire, illetve az ott bemutatott problémákra, mint például a kisebbségek asszimilációs folyamatai, településszerkezetük változásai, a magyar kormányok velük szemben tanúsított magatartásának alakulása stb. Mindezeket a kérdéseket a bevezetőben a szerző által is hangsúlyozottan elsősorban a magyarországi német kisebbséggel kapcsolatosan járja körül alaposabban a könyv.

A Károlyi-féle népköztársasági, illetve a tanácsköztársasági periódus nemzetiségpolitikai gyakorlatának lényegi elemeit felvillantva Tilkovszky Loránt a kortárs kritikusok által használt „nemzetiellen” minősítést cáfolva a felbomlóban lévő régi Magyarország megkésett reformkísérleteként értékeli Jásziék próbálkozásait a ruszin, német és vend autonómiákkal. A Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban a Bleyer-féle nemzetiségi minisztérium körüli politikai viták érveit ismertetve mutatott rá a könyv a magyar nemzetiségi politika egész 20. századon végignyúló dilemmájára: milyen mértékben kell és lehet az országon belüli kisebbségek és a határon túlra került magyarok ügyét egybekapcsolni.

Bethlen István tízéves kormányzásának idejét a szerző több szakmonográfiája vizsgálati terepneként aprólékosan ismeri, így a takarékos szövegezésű összefoglalás vélhetően itt jelentett igazi Prokrustes-ágyat: a bilaterális kisebbségvédelmi szerződések elvetelése, a kormányzati kisebbségi politikai intézményi bázisának átalakítása (nemzetiségi minisztérium helyett a Pataky-féle nemzetiségi ügyosztály, illetve az ország szlovák, román, német kisebbsége részére kijelölt nemzetiségi kormánybiztosok), a nemzetiségi iskolapolitika új szerkezetének kialakítása jelzi azt a mozgalmas hátteret, amely a húszas években a félmilliónál is nagyobb magyarországi németiség számára is egyfajta erőgyűjtést, az önszerveződés fellendülését jelentette. A népi német (volksdeutsch) irányzat feltartóztathatatlan terjedésének a Bethlen-kormány igyekezett útját állni, ami óhatatlanul feszültségeket okozott a magyarországi német kisebbség helyzetének megítélésében Magyarország és Németország között. A magyar nemzetiségpolitika magyar kisebbségekkel szembeni elkötelezettsége és a területrevíziók elérését elsőszámú célként kezelő fő törekvése s az ezekhez szükséges német támogatás biztosítása azonban megakadályozta a német kisebbségen belüli nemzetiszocialista befolyás visszaszorításának hathatósabb kísérleteit.

A könyv négy fejezetben foglalkozik a második világháború éveinek magyar nemzetiségpolitikai sikereivel, dilemmáival és csődjével. A visszacsatolások utáni helyzetben, a világháborúba sodródott Magyarországon a kisebbségi kérdés a szomszédos és a háborúban szövetségeseinek számító államokkal szemben igen kiélezett viszonyt

eredményezett. A szerző meggyőzően tárja fel „a kölcsönösség vagy az egyoldalú kezdeményezés dilemmáját” a Bárdossy- és a Kállay-kormány politikájában. A miniszterelnökség nemzetiségi osztályán felismerték ugyan a kisebbségeket túszként kezelő reciprocitás-politika kilátástalanságát, de a magyarországi kisebbségekkel szemben fogantatott kedvezményeknek a háborús körülmények közt vajmi csekély jelentősége lehetett.

Külön részben tárgyalja a szerző a két világháború közti korszak és a második világháborús periódus magyar nemzetiségpolitikai elképzeléseit, úgy, ahogy azok az egyes politikai pártok, mozgalmak, illetve tudományos munkák és politikai programok keretében megfogalmazódtak. Többek között igen szemléletes képet kaphatunk Illyés Gyula *Pusztulás* című *Nyugatban* megjelentetett írásának korabeli fogadtatásáról, a baranyai magyar-német viszony megítéléséről, a Teleki Pál által képviselt toleráns nemzetiségpolitikai eszményekről vagy éppen a Szálasi-féle hungarizmus torz nemzetiségpolitikai elképzeléseiről.

A könyv harmadik része a magyarországi kisebbségek sorsának, helyzetének 1945 utáni alakulását elemző fejezeteket tartalmaz: a magyarországi németek szovjet munkatáborokba hurcolását és kitelepítését, illetve a koalíciós időszak magyar kormányzati nemzetiségpolitikáját mutatja be egy-egy rövid fejezet. A harmadik részt a kommunista pártállam és a rendszerváltás első időszakának nemzetiségpolitikájával foglalkozó áttekintés zárja le. Ebben a szerző igen kritikusan tekint vissza a hetvenes évek magyarországi „mintaszerű” nemzetiségi törekvéseire, amelyek a hídszerep-elmélethez kapcsolódva valójában a határon túli magyarsággal kapcsolatos óvatos kádári elvárásokat voltak hivatottak kifejezni.

A magyarországi kisebbségi (főként a német) kérdés és a magyar kisebbségi politika iránt érdeklődők Tilkovszky Loránt könyvét tankönyvként forgathatják: olyan bevezetést ad a vizsgált témába, amelynek szövege mögött könyvek és tanulmányok egész sora áll, tehát egy-egy bekezdéssel képes a legfontosabb szempontokat és tényezőket érzékeltetni.

A kötetet két térkép egészíti ki (az első nyilván a két világháború közti állapotokat tükrözi, noha 1941. éviként van feltüntetve), a második pedig az 1980. évi népszámlálás adatai alapján készült. Ezenkívül Jászi Oszkár portréjától a nemzetiségi vezetők Antall Józsefnél tett látogatásakor készült csoportképig bezárólag számos fénykép is illusztrálja a könyvet.

Szarka László

**Mirnic Károly: Kisebbségi sors. Tanulmányok. Újvidék, Fórum
Könyvkiadó 1993. 139 p.**

Könyve bevezetőjében a vajdasági magyar demográfus a délvidéki magyarság felgyorsult asszimilációjának előzményeit, okait vizsgáló tanulmányok indokoltságát öt nagyobb témakör kijelölésével támasztja alá. A korábban is sokat hangoztatott kisebbségi önismeret még a Vajdaság viszonylag nagyobb lehetőségei között sem terjedhetett odáig, hogy a magyar kisebbség népességcsökkenésének valódi okait firtassa. A délszláv etnikai

belháború veszélye miatt a magyar kisebbség katonaköteles fiataljai tömegesen hagyták el szülőföldjüket. A háborús hisztéria nyomán felerősödött szerb nacionalizmus egyre kisebb mozgásteret biztosít a szülőföldjükön maradó magyarok számára. Nehéz prognosztizálni a háború befejezése utáni szerb kisebbségpolitika alakulását, mint ahogy azt a kérdést is nehezen lehet megválaszolni, hogy a magyar pártok, szervezetek és az értelmiség mit tehet a magyar kisebbség megmaradásáért.

Mirnic Károly kötetbe gyűjtött tanulmányai a politikai téren is cselekvő társadalomtudós eredményei. A jugoszláviai magyarkisebbség demográfiai jellegzetességeit vizsgáló 1968-ban készült tanulmányának helyzetelemzése és ajánlásai - még ha a racionális jövőképek esélyét, a korabeli jugoszláviai reformtörekvések lehetőségeit túlértékelték is - ma szinte változtatás nélkül vállalható téziseket fogalmaztak meg. Igaz ez például az anyanyelvű oktatás önálló szervezetségére és az annak elgáncsolását szolgáló, ma újra felerősödő ellenérvekre vonatkozóan: „Az önálló szervezetségnek az a jelentősége, hogy általa a nemzetiség tagjai közvetlen társadalmi és társasági kapcsolatokat alakítanak ki. Nevetséges az az ellenvetés, hogy a magyarság így magába zárkózik, autarchikussá válik, gettóba vonul stb. Ez nem történhet meg, mert modern tömegkommunikációs jellegű társadalomban számtalan személytelen kapcsolat fűzi össze az embereket, minden általánosodik. Éppen ezért a sajtóságok megőrzése az egyik legnehezebb feladat” (32-33).

A könyv három demográfiai tanulmánya, a *Szórványmagyságtól a szigetmagysáig* (1991), illetve *A népszámlálások és a vajdasági magyarok identitása* (1992) és *A vajdasági magyarok politikai-demográfiai helyzete 1988-1992 között* című elemzések egyaránt a vajdasági nemzeti kisebbségek, elsősorban a magyarok ijesztően felgyorsult asszimilációjának folyamatát és következményeit mutatják be: „A magyarok százalékaránya 1991-ben 16,9 százalékot tesz ki (1948-ban még 25,6 százalék volt), a szlovákoké 3,2 százalék (1948-ban 4,4 százalék volt), a románoké 1,9 százalék (1948-ban 4,3 százalék volt), a ruszinoké 1 százalék (1948-ban 1,5 százalék)” (76). A legfőbb okok közt a kivándorlás, a szétszóródás, a szórványosodás és a depopuláció mellett az asszimiláció változatos formáit - külön súllyal a vegyes házasság igen erős asszimilációs szerepét - elemzi a szerző. Jóllehet a Vajdaság 461 települése közül az 1991. évi népszámlálás tanúsága szerint 81 a magyar többségűek száma, de ezek közül csupán 47 helység tartozik magyar többségű körzetekbe. A magyar többségű településeken 212 ezer magyar él, tehát az 1991-ben regisztrált 340 960 vajdasági magyar 62 százaléka. Ebből a számból a nem magyar többségű körzetekhez tartozó 31 községben hozzávetőleg 50 ezer magyar nemzetiségű személy él, míg 128 ezer vajdasági magyar lakhelyén is kisebbségben él.

Ez a meglehetősen vigasztalan településszerkezeti szituáció nem sok jót ígér a közeljövőben, kivált ha Mirnic Károlynak a jelenkori demográfiai folyamatok alapján levont következtetésére gondolunk: „Ami most történik a volt Jugoszláviában, etnikai és népességi értelemben nem más, mint harc az asszimilálás jogáért: azért, hogy véglegesítsenek bizonyos elkezdett, de még be nem fejezett asszimilációs folyamatokat” (93).

Demeter Zayzon Mária: A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata - honos népcsoportok és bevándorlók. Budapest, Szerzői kiadás 1994. 192. p.

A kőbányai önkormányzat kisebbségi csoportot vezető szerző munkája a Budapest Főváros Általános Rendezési Terve című programja keretében a Fővárosi Polgármesteri Hivatal Városfejlesztési Ügyosztálya megbízásából készült. A könyv két különböző adatbázisra támaszkodik: az első öt fejezetben - alapvetően az 1980-1990. évi népszámlások nemzetiségi adataira támaszkodva - a mai magyar főváros nemzetiségi arculatát és szerkezetét, a hagyományos kisebbségek statisztikai, demográfiai, szociológiai jellemzőit, az új bevándorolt kisebbségi csoportok (mindenekelőtt a kínaiak) közösségi szerveződésének statisztikai, szociológiai tényeit, illetve a szerző által „nemzetiségspecifikus életkereteknek” nevezett nemzetiségi intézményhálózatot, a budapesti kisebbségi csoportok egyes kerületekben eltérő „általános életkerekét” mutatja be. A 6. fejezetben a szerző Sz. Dévai Judit által a cigány, görög, horvát, lengyel, örmény, román szerb, szlovén, ukrán-ruszin egyesületek, szervezetek vezetőivel készített mélyinterjúinak táblázatokba sűrített információit adja közre.

Demeter Zayzon Mária munkája gazdag táblázat-, ábra- és térképanyagával több konkrét kérdés vizsgálatának lehet fontos kezdőpontja: így például a magyarországi kisebbségek majdnem mindegyikére jellemző budapesti munkaerő- (szakmunkás, betanított munkás, értelmiségi) bevándorlás és akkulturáció-asszimiláció kutatásában. Már önmagában az az adat is ritkán bukkan fel a hazai kisebbségekkel foglalkozó munkákban, miszerint Budapesten él az összes magyarországi kisebbségi állampolgár 18 százaléka, azaz közel ugyanakkora hányada, mint a magyaroknak. A kisebbségi csoportok iskolázottsági-foglalkozási adatai, valamint életkor és kerületek szerinti megoszlásuk adatsorai mind-mind igen sokat árulnak el a kisebbségek fővárosi bevándorlásának motívumairól és következményeiről.

A szerző érezhetően az adatok összegyűjtését és csoportosítását tekintette elsődleges feladatának. Alighanem ezzel magyarázható, hogy elemzései takarékosan visszafogottak, s főként kiegészítő információkat tartalmaznak. Így például kiderül, hogy a legnagyobb lélekszámú budapesti kisebbség a szervezetek számát tekintve is a legerősebbnek tűnik, a budapesti németek „belső szervezettsége, az érdekképviselő tudatossága egyértelműen a legmagasabb” (86). A könyv a magyarországi kisebbségi önkormányzatok kialakulása előtti állapotokat rögzíti, feltünteti a kisebbségek hagyományőrző, kulturális, egyházi szervezeteit, az utóbbi években létrejött alapítványokat, beszámol a kisebbségi oktatás és hitélet szervezett lehetőségeiről és a kisebbségi csoportok önszerveződésének helyzetéről, valamint a tervekről és igényekről-követelésekről.

A könyv fentebb jelzett műfaji kötöttségeinek megfelelően politikai szempontok szerint is hasznosítható következtetésekkel, illetve ajánlásokkal végződik: így például „önkormányzatkonform komplex programcsomagok alkalmazásának” lehetősége merül fel az egyes kisebbségek által leginkább lakott kerületekben. A felvándorlás trendjeinek megítélésében a szerző a nehezebb gazdasági feltételek hatását úgy ítéli meg, hogy az a leginkább érintett cigányság esetében felerősítheti ezt a folyamatot (135-136). A

legfontosabb ajánlások szintén a budapesti cigányságra vonatkoznak: a budapesti cigány népességén belül magas arányban jelen lévő gyermekkorúak és fiatalok körében különböző kerületi ifjúsági mikroprojektek beindítását, a magukra hagyatott csoportok szocializációját elősegítő programok beindítását és támogatását, a már is marginalizált rétegek felzárkóztatását veti fel a legsürgetőbb teendők között Demeter Zayzon Mária, munkája összefoglalásában.

A kétféle adatbázis alapján bemutatott és csoportosított tények közreadásával ez a könyv kétségkívül úttörő jelentőségű. A kérdés most már csupán az, hogy a kisebbségi önkormányzatokkal összefogva a hazai kisebbségkutatás képes lesz-e a közeljövőben Budapest és az ország kisebbségi jellegű többi régiójának módszeres és részletes vizsgálatára. Tekintve, hogy egyszerre több társadalomtudomány, több intézet és kutatócsoport is érdekelt a feladatok elvégzésében, illetve az ezekhez szükséges pénzeszközök megszerzésében, ideje lenne a feladatok sorrendjét és felosztását minél hamarabb valamiféle módon közösen megállapítani. Az alapítványi finanszírozásnak ugyanis máris kiütköznek a gyengéi: sok a kiegyensúlyozatlanság, az átfedés, illetve a másik oldalon még mindig sok a fehér folt. Demeter Zayzon Mária könyve egy „rendezési terv” előkészületi anyagaként készült, de a fővárosi kisebbségek megismerése szempontjából a fehér foltok eltávolításának fontos vállalkozásává vált.

Kiss Katalin

Vera Kržišnik [szerk.]: Slovenci v Hrvaški (Szlovénok Horvátországban). Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995. 415, 5. p.

A Szlovéniát körülvevő valamennyi országban él szlovén kisebbség. A szlovén politika, tömegtájékoztató és könyvkiadás mindig is élénk figyelemmel kísérte ezen kisebbségek helyzetét, kivéve a Horvátországban élőkét. Márpedig ez utóbbiak száma az 1991-ben megtartott népszámlálás szerint 22376, azaz többszöröse a magyarországi szlovénok számának. Őrölük Szlovéniában eddig nem túl sok szó esett. Az eddigi érdeklődés hiánya elsősorban azzal magyarázható, hogy a történelem során ugyanakkor a birodalomnak a lakosai voltak, mint az anyaországbeliek, nem érezték és nem is kellett magukat kisebbségnek érezniük. Különösen érvényes ez a megállapítás az 1918 óta létező Jugoszláviára, amelyben a szlovénok államalkotó nemzetként éltek.

1991-ben Szlovénia és Horvátország függetlenné válásakor azonban alapvetően megváltozott a helyzet, és amint M. Ule *Socialna psihologija odnosa med manjšino in ve ino* (A kisebbség és a többség közötti viszony szociálpszichológiája) című írásában kifejti, a probléma ekkor túlnőtt a privát szférán, és a szlovénoknak ezután már nyilvánosan dönteniük kellett arról, hogy milyen állampolgárságot választanak, és meg kellett erősíteniük, hogy vajon a szlovén nemzethez tartozónak vallják-e magukat. E kérdés akuttá válását felismerve a szlovén kormány 1991-ben úgy döntött, hogy támogatja a volt Jugoszlávia területén élő szlovénok helyzetére irányuló tudományos kutatásokat. E program részeként jött létre ez a kötet, amelyben horvát és szlovén kutatók

számolnak be eredményeikről, s amelynek kiadását a szlovén intézményeken és a Soros Alapítványon kívül, Horvátország szlovéniai nagykövetsége is támogatta anyagilag.

A kötet hat fejezete a kérdéskör lehető legteljesebb bemutatására törekszik. Az első fejezet metodológiai kérdéseket tárgyaló tanulmányát a történelmi háttérrel felvázoló blokk hat írása követi. A harmadik fejezet a szociológiai-demográfiai-geográfiai problémákat tárgyalja, a negyedik az etnológiai nyelvi és szociálpszichológiai, az ötödik a jogi-politológiai szempontokat tárja fel. A zárófejezet három írása az isztriai szlovénok néhány, problémáját illetve az Argentínában élő horvátok és szlovénok együttélését vizsgálja

A történelmi fejezet tanulmányaiból megtudhatjuk, hogy a szlovénok vagy a szlovénok elődei Isztria területén már a 6. század végén, valamivel a horvátok elődei előtt megjelentek. Nem tömeges betelepülésről van szó, a 6. századi beszivárgás csupán a kezdete egy sok évszázados folyamatnak, amelynek során a szlovénok is alkotóelemévé váltak az isztriai lakosságnak. Darko Darovec tanulmánya a történelmi források, a politikai fejlődés eseményei, a helynévanyag, a falusi települések típusai és a dialektusok elemzésének segítségével a 17. századig követi a Dragonje és a Mirna folyó között megtelepült szlovénok történetét. A történelmi rész többi tanulmánya figyelemmel kíséri a horvátországi szlovénok kulturális és egyházi életét.

A Horvátország és Szlovénia között jelenleg zajló határvita eredményeként a sajtó figyelme elsősorban az isztriai szlovénokra irányul, holott ezek a horvátországi szlovénoknak csak töredékét alkotják. A többiek zöme a 19. század nagy gazdasági népvándorlása részeseként hagyta el szülőföldjét. Nem csupán szezonmunkásként keresték fel Horvátországot, de a legkülönbözőbb foglalkozások képviselőiként - az említettek között orvosok és tanítók is vannak -, 1860-ban mintegy 30 ezren éltek Horvátország területén: Zágrábban, Varazdon, Fiumében és másutt.

V. Krišnik-Buki tanulmánya a Horvátországban élő szlovénok nemzeti és kulturális önszerveződésének folyamatát, legfőbb eredményeit mutatja be. Írásából kiderül, hogy a szlovénoknak - akik Isztria nem egy településén hol szlovénoknak, hol pedig horvátoknak deklarálták magukat - Zágrábban és Fiumében, ahol a legnagyobb számban éltek szlovénok, jól működő szervezeti életük volt. S. Me nari ismert szociológus alapos tanulmányban térképezi fel a meghatározása szerint- Croatian citizens of Slovene ethnic origin helyzetét. A statisztika tanulsága szerint a magukat szlovénnak vallók száma az 1948-as 38734-ről - az akkori horvátországi lakosság 1 százalékáról, 1991-re az említett 22376-ra, 0,50 százalékra csökkent. A szlovénok többsége a nagyvárosokban - Zágrábban több mint hétezeren, Fiumében háromezren -, illetve a szlovén határhoz közel eső területeken - Muraköz, Isztria- él. Többségük férjzett nő, két gyermekkel, középiskolai végzettséggel. Feltűnő a fiatalok csekély száma, többségük az ötvenen felüli korosztályból került ki. Ez utóbbit nyilván az a tény is magyarázza, hogy a házastársak döntő többsége horvát vagy más jugoszláv nemzet tagja, s csupán kétezeren választottak maguknak szlovén társat.

A magukat szlovénnak valló polgárok jogi helyzetét az 1990 decemberében elfogadott horvát alkotmány és az 1991 decemberében elfogadott „Az emberi szabadságjogokról és a Horvát Köztársaságban élő etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek jogairól szóló törvény” rendezte. B. Jesih azt vizsgálva, hogy az említett horvát dokumentumok és a Szlovéniában elfogadott alkotmány, illetve az 1994 októberében elfogadott „Az önkormányzattal bíró nemzeti közösségekről szóló törvény”

miképpen védi a nemzeti kisebbségeket, megállapítja, hogy eltekintve a horvátországi szerbek bonyolult helyzetétől, a két ország megfelelően rendezte ezt a problémát, s nem lépett vissza a kisebbségi jogok rendezésében már előzőleg elért eredményektől. A szlovénoknál a két autochton nemzeti közösség törvény által biztosított képviseleti helyet kapott a parlamentben, Horvátországban ez nincs így. Igaz viszont, hogy Szlovéniában nemzetiségi jogok csak az autochtonnak tekintett magyarokat és olaszokat, illetve részben a romákat illeti meg (az alkotmány az ott élő szerbekről, horvátokról, muzulmánokról nem szól), míg a horvát alkotmány kevésbé restriktív, és elismert nemzetiségként említi a szerbeket, muzulmánokat, szlovénokat, cseheket, szlovákokat, olaszokat, magyarokat és a zsidókat.

A kötet tanulmányai, amelyekre - vélhetően a jövőbeni még jobb együttműködés reményében - az empatikus helyzetfelmérés és a kevés kritikai hang a jellemző, komoly segítséget nyújtanak a horvátországi szlovénok helyzetének megismeréséhez.

Szilágyi Imre

Bartosz, Adam: Nie bój się cygana. [Ne félj, cigány.] Pogranicze. Sejny 1994. 206 p.

Az utóbbi években a lakosság csekély hányadát alkotó cigányok iránt megnőtt a kutatók és a társadalom érdeklődése Lengyelországban. A ma mintegy 30000-nyire becsült cigányságról egymás után jelennek meg különböző mélységű, színvonalú ismertetések, leírások, amelyek egyben e népcsoport önmeghatározási törekvéséről is hírt adnak.

A szerző - aki egyik jeles képviselője a kevés számú lengyel cigánykutatóknak - könyve elé azt a célt tűzte ki, hogy a hazájában élő cigányokat a lakosság - róluk kevés hiteles információval rendelkező, tőlük idegenkedő - részével alapfokon megismertesse, hozzá életszerű előadásban közelebb hozza. Épp ezért olyan, a köztudatban élő cigányképekből indul ki, mint hogy a cigányok: - bűnözők, misztikus erővel rendelkeznek, illetve életmódjuk az operettekből megismerthez hasonló. Mindezt azonban egy cigánykutatásban eltöltött életpálya gazdag tapasztalatai birtokában teszi, s igyekszik az említettek helyébe reális, életből vett képet bemutatni.

Ez a kép sok apró életképből tevődik össze. A lengyelek és cigányok egymástól idegenkedésének érdekes, kutatói tapasztalatokon alapuló példái után a cigányok eredetéről, vándorlásaik történetéről - illetve az ezekről kialakult tévhitekről olvashatunk. Ezt a cigányok erkölcsi magatartásáról tanúskodó példák követik: napjainkban koldulás, korábban lopások a lakosságtól, a figyelem ügyes elterelésével - ami mellett a keresztény vallás mély átélésére, embert próbáló, fáradalmas zarándokutak megtételére vállalkozókról is szól híradás.

A helyi társadalmak normái ellen vétő cigányokat a történelem folyamán az adott korban jellemző módokon büntették, fenyítették, sőt üldözték, de a cigányok megbecsülésére, munkájuk értékelésére is olvashatunk példákat. A cigányok magatartását vajdáik irányították, s ők is feleltek ezért az állami szervek előtt. Mindaz azonban, ami az elmúlt századokban a cigányok ellen történt, nem mérhető össze azzal, amit a második

világháború idején, és a Holocaust által elszennvedtek. Az akkor ötvenezer nyi lengyelországi cigányból csak 15000 élte át és túl ezt az időszakot. A megsemmisítő táborok emlékét a helyi cigány folklór is megörökítette. A közvélemény-kutatások napjainkban is a lakosság idegenkedéséről tanúskodnak a cigányok iránt. Az idegenkedés gondolatát a lengyel nacionalizmus propagálta is, nyíltan kifejezve azt az óhajt, hogy a cigányok hagyják el Lengyelországot.

Mind e sok hátrány és veszteség ellenére a cigányok - *rom-ok* - büszkék mivoltukra, eredetükre és kapcsolataikra más cigány csoportokkal, amihez az utóbbi időkben kibontakozott nagyobb arányú nemzetközi kapcsolattartási lehetőségek is hozzájárulnak. Értéknek tartják társadalmukat, annak szokásait, életmódját, nyelvüket - amelyet a kívülállók nem értenek, míg ők azok nyelvét megértik! - folklórukat, hiedelemvilágukat, amely utóbbit kiegészíti a helyi lakosság vallásához - Lengyelországban a római katolikushoz - való, gyakran mély és őszinte alkalmazkodás.

A cigányok életeleme a vándorlás, vándorélet, amelyről gyakran akkor sem mondanak le, amikor azt az előszereteten kívül más nem indokolja. A vándorlás az utóbbi időben modern, korszerű kellékekkel is történhet. A vándorélet régebbi eszközei között az egyszerű ekhós szekerek mellett népművészeti ornamentikával díszített lakókocsikat is találunk.

A cigány zene, a zenélő cigány fogalma az általános műveltség része, ugyanakkor a cigányság egyik legfontosabb önmeghatározója is, függetlenül attól, hogy mindenütt elsajátították a helyi lakosság dallamkincsét is, csupán előadói stílusukkal módosították azt. Saját dalaikat azonban az eddigiekben nem szánták a nyilvánosságnak.

A cigány közösségek nagy fontosságot tulajdonítanak erkölcsi elvárásaik betartásának és betarttatásának, bizonyos formások nélkülözhetetlenségének. E meglévő törekvéseket erősíti a cigányság társadalmi elismertetésének előrehaladása, amit a cigány egyesületek, találkozók, kongresszusok elősegítenek. A cigányok élete nehézségeinek, árnyékos oldalának bemutatása mellett a szerző utal annak szépségére - „találkoztam boldog cigányokkal is” -, és irodalmi eligazítást ad a cigányokról többet tudni óhajtóknak. Itt Lakatos Menyhért egy könyvét említi, Mróz, Lech jeles cigánykutatótól megemlíti *Geneza Cyganów i ich kultury* [A cigányok és a kultúrujuk eredete] című könyvét. (Historia pro futura, PAN, Institut Histori, Warszawa, Rynek Starego Miasta), és előbbi szerző Mirga, Andrzej jel együtt írott művét: *Cyganie. Odmiennos'c'i nietolerancja* [Cigányok. Különbözőség és intolerancia] (Pan'stwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, ul. Miodowa 10.). További címek mutatják, hogy a cigányság élete és kultúruja rendszeresen jelen van az utóbbi évek lengyel néprajzi szakirodalmában.

A kitűnő, életből ellesett jeleneteket ábrázoló fényképek élményszerűvé teszik az olvasó számára a könyvben olvasottakat. A mellékelt dokumentumok pedig megmutatják, milyen feladatokat tekintettek sajátjuknak különböző időpontokban a hatóságok a cigányok életmódjával kapcsolatban.

A könyv fejezeteiben lépten-nyomon felmerül, hogy a „lengyelországi cigányság” mennyire cseppfolyós fogalom, hogy az ott tartózkodó, ott tanulmányozható cigányok hol Magyarországról, hol Romániából érkeztek. Magyarország, a magyarországi cigányok említésével sűrűn találkozunk. Szerzőnk az egykori magyarországi Szepes vármegye - a dél-lengyelországi Spisz területén kezdte néprajzi pályafutását, az ott működő, kivétel nélkül cigány kovácsok tanulmányozásával.

A bemutatott könyv szerény híradás az ennél jóval több, alaposabb, szakszerűbb eredményeket felmutató lengyel cigánykutatásról, amely a jelenben is folyamatosan gazdagodik. Érdemes lépéseket tenni ezek megismerésére, a magyar kutatás és kutatók iránt őszintén érdeklődő szakemberek felé is.

Györgyi Erzsébet

Kós Károly Válogatott bibliográfia. Összeállította és bevezette Vajk Ilna. Budapest, Országos Idegennyelvű Könyvtár 1994. 193 p. +19 t.

A magyar kultúrhistoria egyik legizgalmasabb alakja Kós Károly. Sokan és sokszor leírták már: igazi polihisztor volt, mert bár magát elsősorban építésznek tartotta, írt regényt, drámát, szerkesztett, illusztrált, díszletet tervezett, politikai pártot alapított, volt könyvkötő, nyomdász, fafaragó, műszaki rajzoló. Tette a dolgát, ahogy kellett, ahogy lehetett és - vallja szerényen - ahogy tudta. Ami ezt a reneszánsz szenvedélyt kormányozta, az az elkötelezettsége az erdélyi magyarságért, szűkebb közösségéért a kalotaszegi emberekért. És így tekintve a dolgot, talán mégis a legkifejezőbb minősítés munkásságára a családi gyászjelentés szikár titulusa a neve alatt: „Építész, író”. Alkotói-emberi törekvéseit a magas poézis tömörségével így jellemzi Kányádi Sándor: „Hajlékot Istennek, / hajlékot embernek / kőből, fából / házat, / raktál a léleknek / kőnél, cserefánál / erősebb igékből / várat.”

Építő ember volt Kós Károly, akinek Zebegénytől Kolozsváron át Sepsiszentgyörgyig számtalan gyönyörű építménye *nem* a kezenyomát viseli, de lelkiségét, amely máig felülmúlhatatlanul ötvözte a magyar építőhagyományokat a célszerűséggel és a modernséggel. Ám ugyanezt tette íróként, szerkesztőként, gazdaként, kultúrpolitikusként is. Ihletője a táj, a benne élő ember, a magyar építészeti hagyomány, de éppen így a századelő nemzeti építészeti stílusreemtőinek, az angol Ruskinnak, Morrisnak és a finn Saarinennek a munkássága.

Ezért nem eldönthető és eldöntendő kérdés: „muszaj Herkules” volt-e Kós Károly, akit a kisebbségi sors kényszere vitt regény- és színdarabírássra, díszlettervezésre, sőt pártalapításra (az első erdélyi magyar párt, a Magyar Néppárt életre hívása az ő nevéhez fűződik), vagy lélekalkata, érdeklődése eleve magában hordozta az önkifejezés gazdagságát, sokszínűségét.

Mert egyrészt tény, hogy éppen a két világháború idején - 1918-ban és 1940-ben - választotta az élet árnyékos oldalát, Erdélyt és Kalotaszeget, elhárítva hízelgő fővárosi invitációkat az Iparművészeti Főiskolára, illetve a Műegyetemre, és Erdély Romániához csatolása tette Kós Károlyt a transzszilvanizmus egyik fundálójává, s ami ezzel járt. Ha kellett, folyóiratot szerkesztett, kiadót alapított, egyházmegyei főgondnokságot vállalt, gazdálkodói ismereteket terjesztett. Sőt, maga vallja, hogy irodalmi sikerei megriasztották, zavarták olykor: amikor 1909-ben faksimile kiadásban megjelent első írott-rajzolt munkája, az *Atila királról ének* című balladája, a fogadtatást látva, tíz éven át nem nyúl „szépirói pennához”. Bántotta, hogy építészként - úgy látta nem aratott ekkora sikert. Tény: miközben egyre-másra tervezi, építi szebbnél-szebb épületeit, 1918-tól a

kisebbségi sorsba szakadt magyarság érdekében már nemcsak kőből és fából, de szóból és igéből is épít.

Mégsem mondhatjuk, hogy életútját pusztán a külső körülmények irányították volna: a gondolatot nála mindvégig a látványból sarjadó képzelet szülte. A Budai Nagy Antal históriáját az őt körülvevő „kicsi kalotaszegi világ” ihlette, s a drámához előbb készítette el rajzait a bíróról, vajdáról, kolduló barátról, s csak utóbb a textust. S ez a látásmód többé-kevésbé érvényesült majd' minden írói alkotására, az Erdélyre, a Székely balladákra, a Régi Kalotaszegre, a Sztambulra, sőt az általa szerkesztett, kiadott, tipografizált, terjesztett *Kalotaszeg* című folyóiratra is.

Akárhogy is nézzük: ha van életmű, amit egybegyűjteni, rendszerezni, a határon inneni és túli magyar olvasó számára közkinccsé tenni fontos feladat, az Kós Károlyé. A feladat azonban nemcsak szép, de igencsak nehéz: a hosszú és tevékeny életút - a fentiek szellemében - rendkívül változatos műfaji palettát mutat, s a benne domináns vizuális műfajok a bibliográfust valóban alkotó munkára kell, hogy serkentsék. Nos, Vajk Ilona, a bibliográfia szerkesztője - ad personam: Kós Károly-kutató - arra vállalkozott, hogy régi hiányt pótolva Kós Károly teljes munkásságát, az alkotó tevékenységére vonatkozó írásokat összegyűjtse, és a bibliográfia műfaji követelményeinek megfelelően megszerkessze az anyagot. Szögezzük le nyomban: vállalkozása sikerrel járt.

A bibliográfia fő része tartalmazza Kós Károly műveit és a róla szóló irodalmat, második része pedig a regisztrált irodalom visszakeresését szolgálja (mutatók). Szerencsés megoldás, hogy az életmű sajátosságaira tekintettel a név-, cím- és tárgymutató mellett a szerkesztő földrajzi mutatót is felvett a bibliográfiába, viszont bölcsen lemondott a mutatófajták öncélú szaporításáról, ami - a tapasztalatok szerint - éppenséggel nem az eligazodást segíti az irodalomban, inkább dezinformálja az olvasót.

A bibliográfia minőségét, használhatóságát első renden az anyaggyűjtés igényessége (az érdemi teljesség, az ésszerű szelekció és a hangsúlyok kijelölésének együttes kívánalma) határozza meg. Jelen esetben önmagában jelzi a munka méreteit a kötetben szereplő 1175 bibliográfiai tétel, amiből 646 egység Kós Károly műve, a többi a róla szóló írás. Az első fejezet az *Önálló kötetben megjelent művek, színházi előadások* címet viseli. Ide kerültek Kós Károly valóban legfontosabb írott-nyomtatott művei (s megtudhatjuk azt is, hogy például a *Sztambul* című híres könyvét 1918 óta máig nem adták ki), mégpedig szükség esetén tartalom-ismertetéssel (például a *Kalotaszeg* vagy a gyűjteményes munkák alatt) és a műre vonatkozó kritikákkal kiegészítve. Az utóbbi megoldás jól illusztrálja a művek korabeli fogadtatását: kitűnik, hogy irodalmi művei közül az *Országépítőnek* (Erdélyi Szépművészeti Céh, 1934), drámái közül pedig a *Budai Nagy Antalnak* (Vígsház, 1937) volt a legnagyobb visszhangja.

A bibliográfia legterjedelmesebb és nyilvánvalóan legmunkaigényesebb fejezete Kós Károly sajtóban, folyóiratokban megjelent munkáit közli. Az anyaggyűjtés nehézségeit itt nem pusztán a mennyiség adta, de a források és a Kós által művelt műfajok rendkívüli változatossága, sokrétűsége. Az utóbbi problémát Vajk Ilona úgy oldotta meg, hogy az egyes éveken belül műfaji alfejezeteket vett fel, úgymint tanulmány, műfordítás, építészet, terv, iparművészet stb. A módszerrel egyetértve sem hallgathatunk el egy kritikai megjegyzést: átérezve a szerkesztő gondjait és megértve koncepcióját (tudniillik az évenként közölt hatalmas anyagmennyiség és műfaji gazdagság fejezze ki Kós Károly elképesztő alkotóképességét) sem érthetünk egyet azzal a megoldással, amelynek eredményeképp Kós Károly építész-tervező tevékenysége egy

fejezetbe került újság- és folyóiratcikkeivel. Tőle is tudjuk, építész volt elsősorban, s a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum megalkotásának jelentősége például nem igazán vehető össze a bármily gondolatgazdag alkalmi írásaival. Építészeti alkotásainak (egyebekben nagyon helyesen jelöli róluk, hogy megvalósultak-e vagy sem) a regisztrációja külön fejezetet érdemelt volna, de legalább az első, önálló műveinek sorába kellett volna illeszteni őket.

A Kós Károlyról szóló irodalom feldolgozása mutatja igazán, hogy autentikus, a téma iránt elkötelezett személy vállalkozott a bibliográfia összeállítására. Több ponton is kiderül: a hatalmas anyagra vonatkozó információit nem „másodkézből” vette, de autopsziát alkalmazott, sőt elemezte a forrásokat. Olyan gyűjteményes köteteket (például a Műegyetem *Kós Károly* című kiadványa, vagy a *Kőből, fából házat... igéből várat* című mű), amelyek „vegyes” műfajúak: Kós Károly-szövegek mellett tartalmaznak róla szóló írásokat is, két helyen is regisztrált. De ami ennél is fontosabb, a bibliográfiába felvett olyan lényeges tételeket is, amelyekről csak a szöveg tanulmányozása révén derül ki, hogy Kós Károly munkásságáról (is) szól. Ilyen például Deér József: *Újabb történeti regények...* című tanulmánya a *Magyar Szemlében*.

A kötet mutatói árnyaltak, szakszerűek: valóban jól szolgálják az olvasó lehetséges keresési igényeit. Az elismerést fenntartva említjük: a névmutatóból hiányolható Ruskin és Wright neve, holott Kós mind az angol, mind az amerikai építész úgy méltatta több írásában is, mint akik hozzá közel álló felfogást képviselnek; a tárgymutatóban egymástól függetlenül szerepel az „erdélyi gondolat” és a „transzszilvanizmus”; a földrajzi mutatóban pedig „Budapest” címszó alatt rejtőzik (a korabeli elnevezéssel „Kispesti munkás- és tisztviselőtelep”) a Wekerle-telep főtéri építészeti terve, holott ez az egyik legfontosabb anyaországi alkotása. (Ráadásul a hely maga csak az 1950. évi közigazgatási átszervezéssel került a fővároshoz.)

Mindez természetesen nem árnyékolja be a mű érdemét: az Országos Idegennyelvű Könyvtár a bibliográfia kiadásával nagy szolgálatot tett az egyetemes magyar kultúrának, Vajk Ilona pedig Kós Károlyhoz méltó művel örvendeztette meg az olvasót. Ennek fényében bosszantó igazán a kirívó tipográfiai „baki”, amely a kiadási és terjesztési adatoknak külön, mintegy második címlapon talált helyet.

Cholnoky Győző